

<i>Ebben a mi kedvünk:</i>	<i>Erőnk és szerencsénk</i>
<i>Ne is vegyük észre,</i>	<i>Hármónk köteléke:</i>
<i>Hogy a részünk mindég</i>	<i>Együtt a Dél lángja</i>
<i>Uriásnak része.</i>	<i>S Észak keménysége!</i>
<i>Örhelyünkön állni</i>	<i>Emlékül irassék</i>
<i>Atyáinkról törvény,</i>	<i>A csillagok között:</i>
<i>Amíg szent, ami szent</i>	<i>Határokon hárman</i>
<i>Az emberek földjén!</i>	<i>Ört álltak örökké,</i>
<i>Csak harc a világon</i>	<i>Készen, hiven, bátran,</i>
<i>Akármikor düljön,</i>	<i>Egy fő sárja hármuk —</i>
<i>Testvéri egységünk</i>	<i>A közös végzetet</i>
<i>Soha el ne múljon!</i>	<i>Vérük szabta rájuk!</i>

Fordította: Mészöly Gedeon.

A síkság és róna szó eredete.

A gondviselés folyton teremt a nyelvben is. Új szavak mindig születnek, régi szavak újabb jelentést ölthetnek magukra. Az a szó, az a jelentés, melyről talán azt hinnéd, hogy Árpád apánk szájában, elméjében is forgott, úgy lehet, hogy halhatlan volt még öregapánknak is.

Mindenki él mindennapi beszédében a *mindenki* szóval, de kevesen tudják, hogy ez a szó nem volt még meg Csokonai anyanyelvében. Egyedül a nyelvtudósok, a szavak életrajzírói, tudják az effélet.

Az sem mindenik.

Bézzeg tudta SZILY KÁLMÁN, hiszen ő volt fő bűvara az úgynevezett nyelvújításnak, nyelvtörténetünk azon korszakának, melyben az irodalom nyelve legnagyobbat változott. Az ő jó magyar feje a magyar szavak élő anyakönyve volt: előtte büntetlenül nem lehetett elvéteni egy-egy szó korát. Ő állapította meg, hogy a *mindenki* csak a XIX-ik században kezdett elterjedni az írott nyelvben, és nem is a nép nyelvéből került az írókéba, hanem asztala mellett gyártotta egy jó tollú magyar jezsuita, FALUDI FERENC, a XVIII-ik század második felében. Mikor aztán SZILY a *mindenki* nyelvújítási voltán kételkedők

arra figyelmeztették, hogy az Akadémia kiadta *Monumenta Historica* szerint már VERÁNCICS XVI-ik századi följegyzéseiben és APOR PÉTER XVIII-ik századbéli verseiben előfordul a *mindenki*, ő a tudás biztosságával kijelentette, hogy a nyomtatott szöveg hamis, az eredeti kéziratban nem lehet *mindenki*, hanem: *mindenik*. Az előkerített eredeti csakugyan SZILYnek adott igazat, ki látatlanban jobban elolvasta a kérdéses történeti emlékeket, mint a kiadó történetírók két szemükkel egy araszról. (L. Magyar Nyelv X, 289 és XI, 172.)

E miatt a *mindenki* miatt fogta aztán gyanúba TOLNAI VILMOS az *Esztergom megvételéről* való éneket, ugyanis azt a valóban szép költeményt THALY KÁLMÁN úgy adta ki, mint kuruckorít:

Mikor Esztergomban örömet löttenek:
Ez versek *kevesség* azután költenek.

Ha kérded: ki írta? — egy igaz magyar fi,
Igaz örömében, — elhiggye akárki.

Hát bizony nem akárki hiheti el, hogy 1706-ban, mikor Esztergom a némettől megint magyar kézre jutott, valaki olyant írt volna, hogy a *mindenki* is benne lett volna. Pedig abban a kuruckorinak árult versben a jó kuruc legények így szólanak:

„Urunknak sátora magas helyen legyen;
Szép tábora fölött végig tekinthessen!

Aranyos zászlója lobogjon magasra;
Messzéről *mindenki* mindjárt megláthassa!”

TOLNAI VILMOS aztán és utána RIEDL FRIGYES annyira gyanakodókká lettek, hogy amaz ének *síkság* szavát is a *mindenki* bélyegével illették. Régi szótárakbéli lapozgatásukból le-szűrtek azt, hogy a 'sík föld' jelentésű *síkság* szó nem fordulhatna elő kuruckori szövegben. Pedig az *Esztergom megvételében* ott van:

Rákóczi tábora torpad az *síkságon*,
Rákóczi sátora dombon áll magában.

Erről TOLNAI az Irodalomtörténeti Közleményekben (IrtK. XXXVII, 412) így írt: „A *sikság* szó a síkföld értelmében még újabb s először Sándor István Toldalékában (1808) találjuk: »*Sikság, Flanities, Térmező, Lapály.*« ... *Sikság* a régi nyelvben tudtommal“ — úgy mond TOLNAI — „csak egyszer fordul elő *Páriz Pápai*ban s ott jelentése: *laevitas intestinorum*, azaz *hasmenés* (»Hasnak menése, *siksága.*«) ...“ RIEDL aztán TOLNAI nyomán kerekén kimondotta, hogy a *sikság* szót 'sík föld' értelmében 1706-ban még nem ismerték.

Két pataki tudós azonban, GULYÁS JÓZSEF és HARSÁNYI ISTVÁN a *kuruc balladák hitelességéről* írt füzetükben helyreigazították TOLNAI-nak és RIEDL-nek több nyelvtörténeti tévedését, a *sikság* szót illető is; de legcsattanóbban rájuk cáfolt SIMAI ÖDÖN.

TOLNAI, mint láttuk, a „*Páriz Pápai*“-ra hivatkozott.

Páriz Pápai — e néven emlegették és forgatták atyáink öt emberöltőn át azt a magyar-latin és latin-magyar szótárt (Francisci *Pariz Papai* Dictionarium), melyet PÁPAI PÁRIZ FERENC írt, I. APAFFY MIHÁLY udvari orvosa. Erre a magyar szótörténetben nevezetes szótárra mondta hát TOLNAI, hogy megvan ugyan benne a *sikság*, de csupán 'hasmenés' jelentésben. A szavaknak azonban pusztán szótárakra támaszkodó kormeghatározása úgyszólván hézagos, bizonytalan munka, hátha még azt a szótárt is röstellik lelkiismeretesen megnézni az úgynevezett kutatók! A lelkiismeretes SIMAI ÖDÖN bizony ráolvasta TOLNAI-ra és RIEDL-re, hogy a *Páriz Pápai*ban igenis megvan a *sikság* 'sík föld' értelemben is: „*Aequor campi: Mező siksága. Immensa camporum spatia: Nagy sikságok.*“ (L. Magyar Nyelv X, 231.)

Azt a kérdést azonban sem TOLNAI, sem RIEDL, sem SIMAI nem vetették föl, hogy hogyan jelentheti ugyanaz a szó a sík földet is meg a hasmenést is. A *sikság* szó szinte festői és költői képzeteket költ bennünk, PETŐFI híveiben; hogyan lehet hát olyan rút értelme is?

Erre a kérdésre felelnünk kell, mert ha felelünk, akkor ezáltal megmutatjuk az utat a *sikság* szó eredetibb jelentéséhez.

A *sikság* a *sík* szóból származott. Ennek a *sík* szónak pedig nyelvjárásokban és régi könyvekben van olyan jelentése is, melyet az irodalmi nyelv nem ismer. Ez a jelentése: 'csú-

szós'. Igen, nyelvjárásainkban és a régi nyelvben a *sik* vagy *sik* szó ugyanolyan értelmű, mint ma is általánosan ismert *sikos* vagy *sikos* szavunk; ez is — láthatjuk — a *sik* ~ *sik* szóból keletkezett.

HERMAN OTTÓ írja a *Magyar Halászat* című könyvében (MHal. II, 825), hogy a balatoni halász *sikos*nak mondja a halat. A költő ZRINYI szintén *sikos*nak az ángvillát, azaz ángolnát:

Hogyha hosszú náddal halat csálni akarsz,
Abban is énnálam mesterséget találsz,
Nálam *sikos* ángvillát, ha akarsz, foghatsz,
Egy szóval mind úgy lesz, ammint meggondolhatsz.

(Idill. Vadász 65.)

FEJÉR ANTAL azonban (1792) nem *sikos*nak, hanem *síknak* mondja a marokból könnyen kicsusszanó ángolnát:

Ember markából ama *sik* ángolna kicsúszik,
Tündér győzelem változik, helybe' nem áll.
(Barklajus J. Argenisse IV, 465)

HERMAN OTTÓ „*sikos* jószág“-nak mondja a csikot (MHal. I, 477), GELEJI KATONA ISTVÁN pedig (1645) *Magyar Grammatikáskájában* (Corpus Gramm. 328) *síknak*; ebből a szóból származtatja is a *csik* nevét: „*csik*, hogy már *sik*“.

A csúszós földet *sikos*nak mondjuk.

Sikos a föld és alóla
Ki-kicsuszamlik az ut.
(ARANY: A gyermek és a szívárvány.)

KUTHY LAJOS *Hazai Rejtelmében* (1846—7) olvassuk a sáros, vizes úton járó vásárosok leírásában: „Itt szárközépig vízben nyúzták a lovat, mely földi adaját a nem rögös ugyan, de annál *sikosb* pályán végkép lefizette“ (M. Regényírók VIII, I, 22). A *Szigeti Veszedelemben* (1651) találjuk:

Van már legmagassabban az te jó híred,
Nincs már hely, azhová feljebb vihed:
Csak azon mesterkedjél, hogy azt őrizzed,
Arról *sikos* helyről, hol van, el ne ejtsed.

(VI, 33.)

Most is hallani mindenfelé: 'sikos vagy sikos az út'; de Kolozs-várt, ha sikos a gyalogjáró, úgy is mondják, hogy 'sík az utca' (MTSz. = SZINNYEI Magyar Tájszótárában). MATKÓ ISTVÁN is azt írja (1668, *Bányász Csákány* 461), hogy: „Patkó *sík* utakon lábakat gyámolít“, azaz a csizma sarkára vert patkó a csúszós utakon a lábat megóvjá az eleséstől. SZENCZI MOLNÁR ALBERT *Bibliája* szerint (1608, I, 493): „Légyenek az ő útok homályosok és *sikak*“ ~ fiat via illorum tenebrae et *lubricum*. FORRÓ PÁL *Curiiusában* (1619, 32): „Mind vizes s mind pénig az sártól *sík* vala a part“. (L. Nyelvtört. Szót.) MISKOLCZI GÁSPÁR is azt írja, már idézett könyvében, az 'ösvényt *sikosít*' helyett, hogy: 'ösvényt *síkit*': „Ezzel a mesterséggel is él a Krokodilus az eleségkeresésben, hogy mikor igen megéhezik, szájában az ösvényekre feles vizet hord, mellyeken a vadak fels alájárnak, s azokat úgy *megsíkitja*, hogy a vadak mentékben elessenek, kiket ő hirtelenséggel megragadván, megeszi őket“. (248. l.)... „Miképenhogy a krokodilus az ösvényeket *megsíkitja*, hogy az útonjárókat azon inkább elejthesse, azonképen az ördög sokszor kívánt alkalmatosságot szolgáltat ez vagy ama gonoszra, melly által még az igaz keresztyén embert is valami nagy bünbe ejthesse. De valamíthogy a krokodilus a *síkon* elesett állatot hirtelen megragadja s meg is eszi, azonképen az ördög is a töle elcsábítottakat az örök veszedelemre vezeti“. (250.) Itt a „*síkon* elesni“ azt jelenti, hogy: 'csúszóson elesni', 'a csúszós, *sikos* földön'.

A *sikos* ~ *sikos* eredetibb, képzőtlen alakja tehát ez volt: *sík* ~ *sík*, ennek pedig eredetibb jelentése: 'csúszós'.

Olvassuk el mármost, mit ír ugyancsak MISKOLCZI uram az égyptomi gályáról avagy íbistről (339): „Felette igen hosszú, sőt egynehány könyökni béli vagyon. Természet szerint igen meleg állat, melly miatt gyakorta bélszorulásba szenved, hanem a természettől tanítatott igen jeles orvossága ez: mert az ő hosszú orrával tengervizet szokott kristály módon a maga alfelébe fújni és ezzel mind beszorúlt bélit *megsíkitja*, mind pedig a benne megsült ganéjt meghigítja, s ha s á t e k k é p e n megindítja. Ez a madár tanította azért az Égyptombélieket a kristéllyel való élésre“. Megint MISKOLCZI szerint (307) a pellikánnak „teste igen ösztövé, annak pedig oka ez: mert igen

sikos, csiszamó bélei vannak, melyekben az eledelt kellete koráig nem tartóztathatja, hanem minekelőtte jól megemésztene, hamar által meg y e n r a j t a“.

Mindebből nemcsak a kristély eredetét tanulhatjuk meg, hanem a 'hasmenés' jelentésű *sikság* szóét is. Úgy indul meg az íbisz hasa, ha belét „megsikítja“ azaz *sikká* teszi, mert aki-nek a bele *sik* vagy *sikos* vagy *csiszamó*, azon csak úgy kö-rösztül siklik az étel; ma is mondják ezt az erős hasmenéssel kínlódó betegre: 'körösztül megy rajta minden'. Ha PÁPAI PÁRIZ azt írta, hogy „laeuitas intestinorum = hasnak menése, *siksága*“, evvel azt is mondta, hogy a hasmenés a bél csúszós voltától, *sik* voltától van. MISKOLCZI is, PÁPAI PÁRIZ is erdélyiek. Erdélyben mondják ma is a hasmenést *sikulásnak*, *gyo-morsikulásnak*. Jászberényben és környékén is *sik* = 'csúszós', *sikság* = 'bélhurut'. (Népünk és Ny. V, 147—8). Úgy látszik, olyan vidékeken 'hasmenés' a *sikság*, ahol 'csúszós' a *sik*, 'csúszósság' a *sikság*. HORGER barátom jegyezte föl és közli velem, hogy Csomafalván (Brassó vm.), mikor sikos az út, így kiáltanak föl: „Olyan *sikság* van, hogy nem lépni!“

Hogyan lett mármost a 'csúszós' jelentésű *sik* szónak az a mai jelentése, melyet az 'alföldi *sikság*' mutat?

Mikor nyelvtörténeti kérdés ötlék eszembe, legelőször vissza szoktam gondolni arra a tabajdi (Fehér-megyei) nyelvre, melyet gyerekkoromban beszéltem, hallottam: így szótáruk nélkül is meg tudom mondani, mi az, ami az én beszédembe az irodalomból került. Jól emlékezem, hogy az én hegyes-völgyes falum földművesei, mikor az Alföldről emlékeztek, úgy mondták, hogy ott 'szíp *igenyēs* földek' vannak; nem emlegettek sem 'sík föld'-et, sem *sikságot*. Ha megnézem a XV—XVI. századi kézirta magyar kódexeket, középkori vallásos irodalmunk nyelvét, ott sem találom még a 'sík föld'-et és *sikságot*, sem a *sikot*, de megtalálom ilyen alkalmazásban az *ēgyenēs* szót. A mohácsi veszedelem idejéből való prédikáció hirdeti, hogy a végítéletkor a „tizénéggyed napon minden hegyek, halmok és töl-tések leolvadnak a földszínre és *eligenēsülnek*“ (Érdek. 8). Amit későbbi bibliafordító 'sík mező'-nek fordít, a német pedig 'Ebené'-nek, és amit a *Vulgata* latin szövege 'plana' szóval jelöl, azt a Józsué könyvének legrégibb magyar fordítása, a XVI. század elején, még az *igenyēs* szóval fejezi ki: „és sietnek az

igyenésre (yggyenesre), és Jérikó várasának mezeire“ (Jordánszky Kód. 292) ~ incedebant per *plana* atque campestris urbis Jericho (Jos. IV, 13) ~ zogen sie... durch die *Ebenen* und Gefilde der Stadt Jericho. (AUG. ARNDT.)

Igaz hát, hogy a mai jelentésben a *síkság* szót TOLNAI és RIEDL híre nélkül ismerhették már a kuruc vitézek, de az is igaz, hogy sem a *sík*, sem a *síkság* nem található meg sem XVI. századi, sem régebbi kódexeinkben.

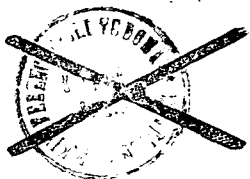
TOLNAI, mikor a *síkság* hamis történetével akarja kimutatni az *Esztergom megvételének* hamis kurucságát, azt is elköveti, hogy ilyen kijelentést tesz: „A régiség csak a *tér mező*, *sík mező*, *lapány*, *lapály* szavakat ismeri“. (T. i. a mai 'sík föld' értelemben.)

Csak?

Hogy a 'sík föld' jelentésű *síkság* történetének azt az első kérdését tisztázzuk, hogy mi volt a 'sík föld' a *síkság* szó előtt, hangoztatnunk kell TOLNAIVAL szemben, hogy a 'sík föld'-re nem „csak“ azokat a szavakat „ismeri a régiség“, melyeket ő fölsorol, hanem — mint láttuk — az *égyenés* szót is, és — mint látni fogjuk — *tér* vagy *sík* jelző nélkül is a *mező* szót. Sőt ezt a legrégebb óta. Bizonyítja egy 1256-i oklevél, mely azt a dülönevet, hogy *Királ-Mezei*, így fordítja latinra: „*planities regis*“ vagyis 'die Ebene des Königs', mintha ma azt mondanánk: 'Király-Síkja'.

A 'sík föld'-nek ezt a régi nevét, illetőleg a *mező* szó eredeti 'sík' jelentését bizonyítják ezek a földrajzi nevek is: *Mező-föld*, *Mezőség*.

Egy XVI. századelei latin-magyar szójegyzék (Gyöngyösi Szót. 742) a 'spuma nitri'-t úgy magyarázza, hogy: „Az széknek“ (értsd: sziknek, sziksnak) „kivel lugot csinálnak az *Mezőföldön*, a tajtékja“. *Szék*-tavak, *széksősöprés* a Nagy Alföld síkságára jellemző, a szegedi modern bérpaloták udvara most is gyakran viszhangzik a „*Széksót vegyenek!*“ kiáltástól: tehát az a régi szótáríró a *Mezőföldön* a mai Nagy Alföldet érthette. Ezerötszázhatvanegyhányban a Vég-Gyula várában való „jó:legény Beke Pál“ a fősvény kapitányra, Kerecsenyi Lászlóra panaszkodva, így bujtogatta vitéz társait:

„Hallgassatok, édes társim, vitézek,
Egy szép dolgot ím én is mondok nektek.

Ez miatt mi éhel is meghalhatnánk,
Ha csak az ő hópénzére bízunk;
Egyébkor is mi csak arra nem bízunk.

Most azért egynéhányan felkészüljünk,
Széles *Mezőségre* el-alá menjünk,
Törökökkel egy szerencsét próbáljunk“.

(Régi M. Költők Tára VI, 176)

Hogy pedig jó legény Beke Pál mit értett a széles *Mezősége*n,
megmutatják az ének további sorai:

Gondolák, hogy Tiszán általmennének;
A Tiszának révébe hogy érének,
Tömörkénnél Tiszán általmenének.

Kecskemétnek pusztájára menének,
Napló helyre homokvölgyben érének,
Az homokot híjják Bogac-homoknak.

(RMKT. VI, 177)

Tehát ez volt Beke Pál széles *Mezősége*, amit az én iskolás
könyveim Duna-Tisza-közi *síkság*-nak emlegettek: KÖSZEGHY
PÁLnak *Bercsényi házasságáról* 1695-ben szerzett énekében is
Mezőség a Nagy Alföld síksága:

Érkeztek bírák is az egész jószágbúl,
Lengyelország felé elnyúlt Krajnyaságbúl,
Az Ung mentérül, úgy az egész Tótságrúl,
S úgy az *Mezőségre* terjedt magyarságbúl.

(I, 76).

Síkság volta miatt kapta nevét valamikor a nagy régi
időkben a dunántúli *Mezőföld* is, hiszen azt a tájat KOGUTO-
WICZ KÁROLY éppen a halasihoz és kecskemétihez hasonlítja:
„Ha a fennsík tetején a përeméktől valamivel beljebb járunk,
és tekintetünk nem ér le a környező mélyedések alacsonyabb
szintjére, azt kell hinnünk, hogy az Alföld kellős közepén já-
runk. K i s k u n h a l a s, K e c s k e m é t vidékéhez hasonló a

kép". (Dunántúl és Kisalf. 259.) Az erdélyi *Mezőséget* is azért hívhatják úgy, mert sok benne a széles, sík völgyi lapály.

A *térhely* és *térföld* is előfordul régi nyomtatványainkban 'síkság' jelentésben, de az eredeti jelentése nem éppen az.

A magyarhoz legközelebb rokon két finnugor nyelv a vogul és az osztyák. Az osztyáknak egyik nyelvjárásáról a kiváló finn nyelvtudós, PAASONEN hagyott hátra bő szójegyzéket. Azokat az osztyák-magyar szóegyeztetéseket ugyan, melyek e könyvben vannak, kár volt kinyomtatni, annyira híján vannak a magyar nyelvtörténet ismeretének, azonban igen becses az osztyák nyelvi anyag és annak gondos jelentéstani értelmezése. PAASONEN művében találjuk ezt a szót: „*tér*” (olvásd: *tëre*) = 'freie Stelle, wo kein Wald wächst, wo kein Reisig liegt usw.' — tehát olyan szabad hely az erdőben, amelyet nem nőtt be fa, nem lepik el a lehullott gallyak. A *tëre* szó megfelelője megvan a vogulban is: *tarä*, de ott hozzá van ragasztva még egy 'hely' vagy 'föld' jelentésű szó (*tarä-mö*). Lehetetlen erről eszünkbe nem jutni a régi nyelvben gyakori *térhely* és *térföld* szavunknak, hiszen ezeknek is 'szabad térség' a jelentésük, és a magyar *tér* (*téř-n*) hangtanilag is megegyezik az osztyák és vogul szóval, sőt, lám, olyan összetételt alkotunk vele, mint a vogul is a megfelelő szóval.

Ne gondoljuk, hogy a mi *tér* szavunknak ma ismert irodalmi és köznyelvi jelentése az eredeti. TRATTNER *Kalendárium* még 1833-ban is Széna-*piacot*, József-*piacot*, Teátrum-*piacot*, Városház-*piacot* emleget. (L. SZILY: Nyelvújítás Szót.) A Szent István-tér maig Búza-*piac* Szegeden, a Mars-tér Rongy-*piac*, a Klauzál-tér Kenyér-*piac*, a Valéria-tér Paprika-*piac*. A *tér* nem magában, hanem, mint a megfelelő vogul szó, jelzőül, illetőleg jelzős összetétel előtagjául szerepel a régi nyelvben. A *térhely* általában olyan egyenes fölületű hely, melynek síkja nem terjed a messzeségbe, mint a *mező*, hanem mindig körülzárja valami. Ha erdőbeli *térhely*ről van szó, az éppen olyan helyet jelöl, mint az osztyák *tëre*: ott nincsen fa, nem akadályoznak gallyak, és az egészét körülveszik az erdő fái, bokrai.

A XVI. századelei *Peer Kódex*ben (52) olvassuk, hogy Remete Szent Antal a kietlen pusztában egy barlangot lelt,

melyben „nagy *térhel* volt belől“. Itt a térhelyet a barlang oldala vette körül. Az 1506-i *Winkler Kódex* szerint (100) József és Nikodémus Jézus szent testét „a keresztfáról alávevék, a *térhelyen* letevék“. Itt a térhelyet a sokaság szegélyezte. Az 1524–7-i *Érdy Kódex* írja (322), hogy Szent Antal egy városban prédikált „egy *térhelyen*“. Itt a térhelyet a város házai kerítették be. Ezekben a legrégebbi adatokban ezt a szót nem lehetne helyettesíteni a *mezővel*, *sík-földdel*.

Mivel azonban a *térhely* is egyenes szintű volt, fölvette később a 'sík föld' jelentést is, de még nem a kézirta kódexek, hanem már a nyomtatott könyvek nyelvében. DÁLNOKI BENKŐ MÁRTONNAK *Florus*-ról 1702-ben megjelent könyvében olvassuk (30. l.): „Magos hegyen építettett házát elrontván, a hegy alá *térhelyre* (in plana) építette“. PÁZMÁNY írja egyik prédikációjában (1205. l.): „Néhúlt meghasadván a föld, egész utcákat elnyelt, sok *térhelyeken* magas halmok hányattak“. Gyakoribb még ilyen jelentésben a *térföld*: „A hegyeket gyakrabban üti a mennykő, hogysen a *térföldet*“. (PÁZMÁNY: Préd. 88) „Úgy megszokom az szép *térföldeket*, már nehezebb leszen, hogy odabe hamar megakad a szemem az hegybe“. (A két Rákóczy György Lev. 73.) „Emez halmok el nem dülhetnek s *térfölddé* nem lehetnek“. (TOFEUS: Zsolt. 39.) stb. (NySz.)

'Síkság' jelentésben tehát a *mező* szót találjuk legrégebbinek nyelvünk emlékeiben, ez már az Árpád-kori oklevelekben megvan. Utána következik *ëgyenës* szavunk, ez megvan már a XVI. századelei kódexekben. A *térhely*, *térföld* 'síkság' jelentésben csak a nyomtatott könyvekben bukkan elő. A *mező* gyakori, mint földrajzi név, de sem *ëgyenës*, sem *tér* szavunkat nem látjuk az Árpád-kori oklevelek azon magyar szavai között, melyek földrajzi elnevezésekké váltak. Ez is azt mutatja, hogy e szavaknak 'síkság' jelentése későbbi a *mező* szóénál. Nem fordul elő régi földrajzi neveink közt a *sík* vagy *síkság* sem, jeleül annak, hogy 'sík föld' jelentésük csakugyan másodlagos, újabb a *mező*, sőt az *ëgyenës* ilyen jelentésénél.

BODNÁR BÉLA *Hódmezővásárhely és környékének régi vízrajza* című értekezése ugyan a *Föld és Ember* folyóirat VIII. kötetében ilyen földrajzi neveket sorol föl: „Kopáncsi *Sík* vagy Nagy *Sík* tó“, „Batidai *Sík*“ — de mindez tévedés. Ha megnézzük EPERJESSY KÁLMÁN gyűjteményében az 1783-i *Josephinische*

Aufnahme (József császár rendeletére készült katonai térképek) azon részét, mely Hódmezővásárhely délnyugati felének térképe, ott ezeket találjuk betűről-betűre: „Kopáncsi *Szik* Too“, „Badidai *Szik*“. Sőt ha ez nem elég, van ott több efféle is: „Tisza *Szik*, Keskeny *Szik*, Lelei *Szik*“. Hogy azon a régi térképen az s hang jegye s betű, az sz hangé pedig az sz betűcsoport, mutatják azt e szavak: „Tisza Búdos Too, Csikos Er, Maros Flufs, Maros To, Kenderes Kerteszek, Sárkán Fok“ stb. Nyilvánvaló, hogy nem a *sik*, hanem a *szik* szó van azokban a földrajzi nevekben, melyekben BODNÁR a *sik* szót gondolja. Talán megtévesztette őt valamely újabb térkép, ha talán annak szerzője tudákoságból *sik*-okat írt a régi *szik*-ek helyébe. Ki hallott ilyen tónevet, hogy: *Sik* tó? Azonban *Szik*- vagy *Szék*-tóval fordul föl az Alföld!

Avval a megállapításunkkal, hogy a *sik* eredeti jelentése 'csúszos', tehát mai köznyelvi jelentése másodlagos, összevág az a megállapításunk, hogy könyvnyomtatásunk előttről nem találkozunk a 'planus', 'planities' jelentésű *sik*, *sikság* szóval, sőt nincsen meg az én szülőfalum nyelvjárásában sem, a fehér-megyei Tabajdon; az én nyelvembe a könyvekből került a *sik* és *sikság* szó.

Persze, odakerülhetett az már sok falusi parasztembernek is, ha nem is beszélt, de tudott nyelvébe. Aki a *sik* és *sikság* szóra úgy gyűjt adatokat falun, hogy megkérdi, mondják-e az egyenes földre azt, hogy 'sik föld' vagy *sikság*, könnyen kaphat ráhagyó választ olyantól is, aki soha nem mondja, de ismerni csakugyan ismeri már ezeket a kifejezéseket.

Az én megfigyelésem és sok más, papírosnyelvtől éppen maradt beszédű ismerősöm megfigyelése szerint a *sik* szót — nem az irodalmi nyelv után, hanem a szorosabb értelemben vett anyanyelvük szókincséből — inkább ebben a kapcsolatban szokták mondani az alföldiek: *sik víz*. Jó záporesső után tele-szalad az udvar: 'sik víz az udvar!' Átcsap az áradás az úton is: 'sik víz az út!' Elönti a vadvíz a szántást is: 'sik víz az egész földem!' Ha pedig a Nagy Alföldnek a lecsapolások előtti földrajzával összefüggő néprajzi viszonyait kutatjuk, azt tapasztaljuk, hogy a *sikvíz* az alföldi régi rétségi élet sajátos műszava volt, a „rétes emberek“ mesterszáva.

GYÖRFFY ISTVÁN, ki sok becses értekezést írt már az Al-

föld történeti néprajza köréből, a *Nagy-Künsági Krónikában* a „rétes emberek“-ről, a régi végtelen alföldi lápvilágnak környezetük szabta foglalkozásokat folytató lakóiról beszélve, ezt mondja (35. l.): „A lápon nemcsak sás, gyékény, kolokány s egyéb apró növény vert tanyát, hanem néha még fűz- és rekettyebokrok is. Ha aztán egy nagy szélvihar jött, a lápot elszakította s az a *sík* vízen úgy úszott, mint egy hajó“. Ugyancsak GYÖRFFY (38): „A réten a jószágot rendesen *síkvízen* itatták, de aszály idején sírkutakat ástak a folyások medrében“. HORTSY PÁL írja az *Osztrák-Magyar Monarchiában* (II, 184) a Sárközről: „Leginkább megkülönbözteti a szikes tavaktól a turjánokat az, hogy dús sarjazású növényzettel vannak borítva. Csak a mélyebb helyeken találhatunk *sík vizet*, melynek színe alatt terem a vízi lófark hosszúra nyúló száraival. A *síkvíz* szélén a nád képezi a legbelső zöld övet sűrűen, mint a jó vetés, elnyomni igyekezve minden más növényt“. LOVASSY SÁNDORNak *Az ecsedi láp és madárvilága* című könyvében találjuk: „Február közepével a lápon nagyot fordult a világ... Enyhébb februári időjárással már ott feketedett a *sík vizeken* egy-egy merészebb szárcsa is... Márciussal... a szárcsa nagy tömegekre szaporodott s a *láp tavaszi sík vizein* feketedtek a csapatai“. (43.)

HERMAN OTTÓ is említi, ecsedi lápi régi halászzattal kapcsolatban, a *sík vizet*, még pedig a *sík jéggel* együtt. Az ecsedi vár tárházának 1669-i lajstromába írt „j é g e n v a l ó h a l á s z a t h o z v a l ó apró réztarack“-okhoz ezt a magyarázatot fűzi (MHal. I, 114): „Semmi kétség, hogy ezeket az apró ágyúkat arra használták, hogy a halakat az ecsedi láp zugaiból a *síkvíz* — illetőleg jég — felé kiriasszák, ahol azután a kijegelt tanyákon, csapásokon vagy vonyókon a gyalommal kihalászták... Valószínű, hogy e kölyökágyúkat előbb nagy körben állították fel jég hátán a zugok fölé, s jelre egyszerre sütögették el; azután kisebb körben ismételték a lövéseket s így folytatták ezt a központ felé, ahol t. i. csapást jegelni és gyalmot verni lehetett“.

Hol volt tehát a rétségeken a *sík víz* és *sík jég*? Ott, ahol a víz mélye volt, a „központ felé“, ahol már halászni lehetett. Még pedig nemcsak nyáron, hanem télen is.

Történelem előtti idők óta gyakorolta már a magyar, mint más finnugor nép is, a téli halászatot.

MUNKÁCSI BERNÁT utalt már arra, hogy a világ teremtéséről szóló vogul regék — a vogulok mai viszonyainak megfelelően — mind a nyári, mind a téli halászatot említik a teremtetten emberiség élelemszerzése módjául (Vogul Népköltési Gyűjt. I, 151). A világ teremtője az ő fiának arra a kérdésére, hogy miből éljenek az emberek, ezt feleli: „Ami igémre termett vízi halamat illeti, én nyárrá változom: úgy a folyóereknek, mint a tavaknak torkolatát zárják el vejszével. Igémre termett erdei fából hadd hasítsanak pálcikákat, gyökeres fának hadd vegyék gyökerét, hasítsák vékonyra, fonjanak kis kúpvarsát; az ember bemártja a vízbe: igémre termett vízi halam maga megy belé. Télre változik az idő: úgy a folyókra, mint az Obon keresztül készítsenek vejszét. Hadd fonjanak nagy varsát; az ember vízbe helyezi, igémre termett vízi halam maga megy üregébe“. A világ teremtőjének fia meg is tanítja az egész teremtetten földi népet mind a nyári, mind a téli halászatra (153. l.): „Vízi halat fogó emberét nagy varsa fonására tanítja. Nyárra fordul az idő: megtanítja nyári vejszét csinálni; télre fordul az idő: megtanítja téli vejszét csinálni“ stb.

Öseinknek a honfoglalás előtti, még Etelközben laktukori állapotjáról szólván két régi földleíró, mindenik megemlíti téli halászatukat. „Tartományuk“ — írja az arab IBN-ROSZTEH — „kiterjedt, s egyik határukat a Fekete-tenger alkotja, s ebbe két folyam szakad... s ezen folyamok közt laknak. Télvíz idején, aki ezen folyók valamelyikének közelében lakik, e folyóhoz húzódik, s a telet partjain tölti el halászva; az ott tartózkodás tél idején nekik alkalmasabb. A magyarok tartománya fában és vizekben bővelkedő, talaja nedves“. Az IBN-ROSZTEHhal egy forrásból merítő perzsa GURDÉZI szintén így ír: „A magyaroknak lapályaik vannak, szénatermő s termékeny helyekben bővelkedők. Tartományuk kiterjedése hosszában és szélességében száz négyzet parasangát teszi. Ez a tartomány a Fekete-tengerrel határos, ahonnan a Dsaihún folyó (t. i. a Dnyéper) ezen tengerbe folyik, és ők e folyam ármentében laknak. Tél idején, ki a Dsaihúntól távolabb lakik, közelébe húzódik, és az egész telet ott tölti halászáttal foglalkozva, s élelmü-

ketilyeténképpen szerzik meg. És ez a folyam az, mely tőlük balkézre esik“. (L. M. Honfoglalás Kútfői 168—9.)

HERMAN OTTÓ e kútfők adataihoz kapcsolja a korabeli magyar téli halászat szokását is. Ama régi arab kútfőt idézvé, így ír (MHal. I, 89): „Ennek az állításnak különös nyomatékot kölcsönöz a magyar halászat jelene is, mert igaz, hogy a jég alatt való halászat még napjainkban is nemcsak sűrűn gyakorlatban van, hanem némely pontokon az arra való kivonulás valóságos népiünnep színét ölti magára. ORBÁN BALÁZS, a Székelyföld fáradhatatlan bűvára, feljegyezte művében, hogy Sámsond és Kölpény községek tömegesen vonulnak ki a jég-halászatra; ilyenkor szól a zene, s egyáltalában nagy a riadalom. A népszokások bűvárai pedig tudják, hogy ily kivonulások eredete rendszerint messze vág a multakba, sőt az első nyom legtöbbször elvész az őskorszakok áthathatlan ködében. — A Tisza, a Duna, kivált holt ágaik, a Bodrog, a Balaton, a Velencei tó, a Kopácsi tó s más kisebb-nagyobb vizek jege télszak idején megnépesedik, a *jég síkja* nyög a jegellők, lekelők fejszezsapásai alatt; vágják a *bedöntőt*, az *ajtóléket*, a *sorlékeket*, a *szeglékeket*; a szánok húzzák a rengeteg hálót, húzóköteleit s a szerszámok oly csodás sorát, amelyen elbámul az avatatlan néző. *Szakóca, gemes, cibék*; a hálón *bötlők, céla, tűzsér* — különös szerszámok különös neve! Járja a horgászat is körbe vágott lékeken át, amellyel majd megismerkedünk. Szóval, a magyarság téli halászatához fogható csak az alsó Volga tájain dívik; Európa más részeiben, ily változatosságban és fejlettségben, sehol. — Mindez, csak így felsorolva is, régi foglalkozásra vall s hihetővé teszi a régi írónak régi időkre vonatkozó állítását“.

A *hal*-at a vogul úgy hívja, hogy: *xul* vagy *khul* vagy *kul*; osztyák nyelven: *khül*, cseremiszüi: *kol*, mordvinul: *kal*, finnül *kala* (vesd össze a magyar 'hala-t' tövével), lappul *kuöllē*, küll, szamojéd nyelvekben *kālea kola*.

Magyar *víz* (régí magyar nyelvjárásban *igy, ügy* alakja is volt: ennek emléke az erdélyi *Fekete-Ügy* folyónév) ~ vogul *bit, bit', üt'* (olv. vit, vity, üty) ~ cseremisiz *bit* ~ mordvin *v'ed'* (olv. vjegy) ~ finn *vesi* (olv. vészi) ~ szamojéd *vit, üt*.

Magy. *jég* (régén *jeg*, vö. *jeg-et*) ~ oszty. *jènk* (olv.

jenk) ~ vög. *jārk* ~ mordv. *jāj* ~ finn *jää* ~ lapp *jienn*, *jiëgnä* (jiëng, jiëгна).

Hal, víz, jég — mind e három szavunk megvan még a leg-távolabbi rokon nyelvekben is; igen, mert több ezer év óta fogdossuk már a halat mind a *sík vizen*, mind a *sík jégen*.

Sík jég! Igen, a régi magyar könyvek sokat emlegetik a *síkamló* vagy *sikos* vagy *sík* jegét 'csúszós jég' értelemben. DEBRECZENI EMBER PÁL szerint (1702) az ellenfél állítása „*síkamló jégen* épült” (Garizim és Ébal 36); FALUDI szerint (1748) „az uraknak dolgok s lelki állapottyok *sikos jégen* jár”. (Nemes Ember 69); COMENIUS *Vestibulumában* (1697) ezt találjuk: „Az *jég sík*, csuszamoló: glacies *lubrica*” (12); a SZENCZI MOLNÁR ALBERT átdolgozta *Károli-bibliában* (1608): „Útok legyen olly *síkamló*, mint az *jég*” (V, 17); TYUKODI MÁRTON is emlegeti *József pátriárkájában* (1641) a „*sík jeg*”-et (162); *Páriz Pápai* 1767-i kiadásában is megvan a „*sík jég: lubrica* testá”; (NySz.) MISKOLCZI GÁSPÁR (idézett művében 702) csak merő pókhálószővésnek ítéli azok dolgát, „akkik világi *sík jégen* építetett bódogságokhoz bolondúl ragaszkodnak, mert mindezek csak hijábanvalóságnak hijábanvalósági”; DUGONICS *Etelkájában* (1786) a kerítő Róka szavaira amaz „igen ritka magyar kisasszony” így felel: „Lehetsz-é, kérlek, illy kegyetlen hozzám, hogy olly moslékba keverj, melyet a Duna vize se moshatna le róllam? Mit vétettem néked, kedves jó barátom, hogy tölled ezen *sík jégre* vezettessem?” (I, 383) HERMAN OTTÓ, mikor a „jég *síkjá*”-ról beszél, mely „nyög a jegellők, lekelők fejszecsapásai alatt”, a jég *síkján* — a mai köznyelvvvel egyezőleg — a jégnek 'egyenes, téres szintjé'-t érti, DUGONICS ellenben annak 'csúszós' fölületét *Etelka* következő helyén: „Mindazonáltal, mint róka a jégen, tapogatva járdogált. Fél-tette a merő *síkon* sima titkainak elcsuszamattyát”. (I, 166.)

HERMAN OTTÓ akkor is, mikor azt írja, hogy téli halászaton a *sík jég* felé riogatták a halat, a *sík* szóval mai 'egyenes, téres szintű' értelemben él. Meg is mondja — ismétlem —, hol van az a „*sík jég*”: „a központ felé, ahol csapást jegelni és gyalmot verni lehetett”. A halászás ugyanis ottan történik, ahol már valamennyi mélye van a jég alatt a víznek. És ahol sekélyebb, ott nemcsak halászni nem lehet, hanem nincs is olyan nagy csúszós fölület a jégen, mint beljebb a parttól, a

„központ felé“. A partok körül a száraz gazok ki-kiütköznek a jégből, kiállnak a fagyos göröngyök, a kerek zsombékok, a sűrű nádtorzsokok. Ilyen helyen még jégpatkó nélkül sem csúszni el; elein, szélén, még nem a csúszóssa van a jégnek; benn van a csúszós — vagy régiesen: *sík* jég a mélyebb víz fölött. Ott a halászni való részen van a *sík* jég, értvén a *sík* szón itt eredetileg azt, hogy: 'csúszós', mai köznyelvünk szerint pedig azt, hogy: 'egyes', téres szintű". Mert ahol már mindenfelé csúszós, ott egyes, téres szintű is a jég.

Íme, most már megérthetjük, hogyan lett a *sík* szó eredetibb 'csúszós' jelentéséből ez a másodlagos jelentése: 'egyes, téres szintű'. A *sík* szót ez a jelentésváltozás csakis mint a *jég* jelzőjét érthette, még pedig a rétségi életben a téli halászatok révén. Téli halászatkor volt fontos a tavak, áradások, folyók jegének az a része, mely 'csúszós' is volt, 'egyes, téres szintű' is volt. A *sík*, azaz csúszós *jégről*, mivel az egyben egyes, téres szintű is volt, átmehetett azután a *sík* szó 'egyes, téres szintű' jelentésben jelzőül a *víz* mellé is: *sík víz*, hiszen a rétségnek ugyanazon részein volt a *sík víz* kikelet után, mint a *sík jég* teletszaka. Téli halászat, nyári halászat, *sík jég*, *sík víz*: jellemző a rétségre. Hogy a rétségi életmódban fontos *sík jég*nek képére támadt a *sík víz*, ezt az is bizonyítja, hogy a *sík víz* a rétségi életnek volt sajátos szava, és ma is az Alföldön él, mely tele volt egykor rétségekkel.

Aki a múlt század elején született Biharban, és Debrecenben iskolázott, bizonyára ismerte a rétségi tájakat és embereket. Ilyen két írónk KUTHY LAJOS és ARANY. A nép nyelvéből került hát a *sík víz* kifejezés KUTHY híres árvíz-leírásába: „A szél ákászgallyakat hurcolt a záporban, miket mérföldekről rabolt; a jég sűrűn omlott, mintha termett fa gyümölcsét erőszak rázná le, s a *sík vizet* felverte, hasonlóul a forró olajhoz, mely habzik és bugyog a szörnyű víz felett“. (Hazai Rejtelmek I). A *sík víz* példájára alkotta meg ARANY a *sík vér* költői kifejezést:

Nagy volt a vérontás, folyt a vér, mint patak,
Tőle a vizek is mind megáradtanak,
A mező *sík-vér* lett, mint valamely tenger,
Sziget benne a sok halomra ölt ember.

(Szent László fűve.)

Alföldi ember volt VARGHA GYULA is. Megfigyelte és szerte a réten a *tavaszi tócsákat*:

Szeretem, ha kikelet nyíltán
Vizektől csillan meg a rétség;
Szeretem a tavaszi tócsák
Csodálatos mély tükrözését.

Szeretem az útszéli árkot,
Ha megtelik vízzel színültig,
S tükrében a fakadó fűzfák
Zilált rajzának árnya fürdik.

Fejét ezernyi zsenge fűszál
Kíváncsian kidugja körben:
A vízre hajló asszu nád is
Megéled a varázs-tükrörben.

Sötétebb *lenn* egy árnyalattal,
S mélyebb a mennybolt tiszta kékje ...
Hát amikor felhők tolongnak
Fent és alant a nyájas égre!

Fenn a magasban tán csak áldott,
Esőt ígérő felleg úszik;
De *lenn*, a vízben, füstökádó
Sárkány gomolygó teste kúszik.

S míg fenn, az ég tavaszi kékjén,
A barna szárnyu felleg átszáll,
Rémegni kezd a víztükrörben
A fű, a fűz s a gyenge nádszál.

(Tavaszi tócsák. [Hamvadó Tüzek 268])

Aki emyire észreveszi az alföldi vízes rét legfinomabb, legtitkosabb szépségeit is, az benne él annak a tájnak nyelvi finomságaiban is. Megtaláljuk VARGHA GYULÁNál is a *sík víz*-et:

Ott a tó, zöld partba szegve,
Fák a parton, lombozatjuk
Tükrözött képét rezegve
Ingatja a hablerel,
S kék vizen a hósín hattyúk
Nesztelen suhannak el.

Húznak, úsznak karcsu nyakkal,
 S mintha én is vélök úsznám,
 Öreg hattyú, ifjakkal;
 Mely mögöttünk elmarad,
 A vizen vont széles útcán
 Táncolnak a sugarak.

S ez a *sík víz* tán nem is tó,
 Napnyugatra nincs határa,
 Tükre távol; mint virító
 Tündér rózsás kert virul,
 Ibolyaszín, tengerárra
 Tűznap fényesője hull.

Körben úszó ifju hattyúk
 Tőlük lassan elevezve
 Látják a nagy öreg hattyút,
 Ammint egyre távolog,
 Hol a végtelenbe veszve
 Égnek a bibor habok.

Vén fejét feltartva büszkén,
 Felborzolva szárnya tollá,
 Lángoló hab fényes üszkén
 Ringatózva énekel,
 S mint a távozó vitorla,
 Lassan úgy enyészik el.

(A végtelen felé. [Hamvadó tüzek 123])

Eltávozott öreg hattyú, öreg VARGHA GYULA, örökifjú költő! Színvakok holmi Arany-epigonnak skatulyáznak el, pedig csak hű fia és énekese vagy azoknak a *sík vízű* alföldi réteknek, melyek ARANYT is nevelték és még Pestre is utána küldték hívó izenetüket a *pirosló új búzamaggal* és a *mezők üde lelkével: friss szénaszaggal* (Vásárban)... Mikor, ím, az öreg hattyúnak az ő bucsuzó látomásában megnyílik a végtelenség, ezt az ő látta képet legjobban evvel a rétségi szóval tudja elénk teremteni: *sík víz!*

Lám, a 'csúszós' jelentésből mennyivel más hangulatú jelentése fejlődött ki a *sík* szónak!

A befagyott tavak jegéről azonban nemcsak az egyenes, térs szintű víztükörré szabták rá a *sík* jelzőt, hanem a hasonló földfelületekre is. Mivel a mai értelemben vett síkságnak legrégibb neve — mint láttuk — a *mező* volt, legrégebben ezt emlegetik *sík* jelzővel.

A végbeli vitézek nyelvében a *mező* ellentéte volt a kerített helynek, várnak. A XVI., XVII. századi magyar vitéznek a szabad *mező* volt inkább kedvére való: bátorsága, könnyüisége, leleményessége, gyors eszeváltása ott találta meg igazán a maga helyét.

1549-ben Léva várába szorította a királyi sereg a fosztó, kobzó Balassi Menyhárt legényeit. Kiéheztették, kifárasztották, lelőtték, -vágták őket. A győztes ostromlók közül a spanyolok még meg is akarták gyalázni az elesteket fejük szedésével, de egy magyar „úrfi” megkeserődtében — TINÓDI krónikája szerint — így feddette őket:

„Oh, micsuda kegyötlenök ti vattok,
Eszök, vitézségök nem gondoljátok,
Hogy fejöket szedni ti akarjátok,
Vitézi testöket azzal szidalmazjátok!

Ti ez várat juh-kosárnak mondtátok,
Talám soha ily dolgot nem láttatok,
Mely nagy vitézségöt itt ti látátok —
Mezőn voltak volna, mast többen jajgatnátok!”

(Rég M. Költők Tára III, 215)

Mert a régi vitézek:

Az jó hírért, névért,
S a szép tisztességért
Ők mindent hátrahagynak;
Emberségről példát,
Vitézségről formát
Mindeneknek ők adnak,
Mión, mint jó sólymok,
Mezőn széjjel járnak,
Vagdalkoznak s futtatnak.

Óh végbélieknek
 Ifjú vitézeknek
 Dícséretes serege!
 Kiknek e világon
 Szerzte szerént vagyon
 Mindeneknél jó neve:
 Mint sok fát gyümölcssel,
 Sok jó szerencsével
 Áldjon Isten *mezőkbe!*

(BALASSA: In laudem confiniorum.)

A *széles mezőt* szerette a lovas magyar:

Az nagy *széles mező*.
 Az szép liget s erdő
 Sétáló palotájok.

(Uo.)

Hej, de átérezhetjük mi maiak is ezeket a verseket:

Gazdag városokkal,
 Üst-, aranybányákkal,
 Óh nemes Pannónia!
 Legelő mezőkkel,
 Szép halas vizekkel
 Híres valál valaha;
 Bortermő szőlőkkel,
 Szép, *szíles mezőkkel*:
 Níz d, már menn'yi sok híja!

(PETKÓ ZSIGMOND: Cantio militaris.)

A *mező*, a *széles mező* volt alkalmas a lovas-támadásokra:

Zabot is vetettem,
 Mert lovat szerettem.
Vettem hasznát mezőben. Ámen.

(Uo.)

A vitézi énekesek lelkében tehát, mikor a *mező* jó lófutató voltát akariják festeni, föllebben a *széles tükörű tavak képe*, és *síknak* mondják a *mezőt* is:

Véres zászlók alatt
 Lobogós kópiát
 Vitézek ott viselik;
 Roppant sereg előtt
 Távol a *sík mezőt*
 Széjjel nyargalják s nézik;
 A párduc kápákkal,
 Fényes sisakokkal,
 Forgókkal szép mindenik.

(BALASSA: In laudem confinium.)

Vitéz-próba helye, kiterjedt *sík mező*,
 S fákkal, kösziklával bűvös¹ hegy, völgy, erdő,
 Kit a sok csata² jár s jó-szerencse leső,³
 Legyen Isten hozzád, sok vitézt legelő!⁴

(BALASSA: Valedixit patriae.)

Szerelmi dalában is említi BALASSA a *sík mezőt*:

Mint *sík mezőn* csak egy szálfá,
 egyedül úgy élek,
 Szerelem tüzes lángjátúl
 szívemben én égek.

(54 [XXIX])

Vallásos ének szerzője is írja, éppen BALASSA mestere,
 BORNEMISZA PÉTER:

Az szép *sík mezőn* az Uristennek
 városát meglátá:
 Új Jeruzsálem szép lakóhelye
 az Istennek vala,

¹ Böves, bő.

² Csata = portyázó csapat.

³ *Lesni a szerencsét, lesni a jó szerencsét* — ez a szólás a vitézi élet nyelvéből való. A *jó szerencse* valamely kinn a mezőn járó ellenséges török csapat volt, azt *lesték*, hogy megverhessék és foglyot, zsákmányt kaphassanak. *Szerencséje akad* — ma a leánynak, ha kéri, régen pedig a vitéznek, ha ellenségre bukkant.

⁴ *Legelni* eredeti jelentése: 'jární' és 'járatni'. A *sok vitézt legelő* = 'sok vitézt jártató'. Hegy, völgy, erdő, melyet a sok vitéz jár, Isten hozzád!

Kétszáz mérföldre széle és hossza
kiterjedve vala.

(Régi M. Költők Tára VI, 250)

COMENIUS is azt írja iskolás könyvében (1673), hogy: „A föld színe néhol *egyenest* lopály, mint a *sík mező*”. (Janua 15).
A régi nóta is úgy szól:

Az Alföldnek *sík mezején*,
Ott terem a magyar legény.

(ERDÉLYI: Népd. 142)

Láttuk, hogy 'síkság' jelentéssel a *mezőt* követte nyelvünkben a *térhely*; megkapta hát ez is a *sík* jelzőt: „A fürjek... nem magas helyen, hanem szép, *sík térhelyen* avagy a vetések között valami bokrocskát keresvén, szoktanak tojni”. (MISKOLCZI: Vadkert 433).

Ennyiből látni, hogy a kéziratos vallási irodalomnak, az úgynevezett kódexirodalomnak kora után, de már a XVI. században, körülbelül a mai értékben bukkan föl a *sík* szó, mint az eredetileg 'síkság' jelentésű *mező* jelzője. A jelentésfejlődés következő foka pedig az, hogy úgynevezett „tapadás” útján a 'sík mező' kifejezés egész tartalmát magába fogja a *sík* szó, és önálló főnévvé válik:

János ezt látá, mintha az Isten
új eget és földet
Teremtett volna és elbontaná
amaz régi földet,
És nagy szép *síkon* kiterjesztené
annak ékességét.

(BORNEMISZA [1582]: Régi M. Költ. T. VI, 250)

Alderán elröpül az fekete lovon,
Helt keres magának erdő közt egy *síkon*,
Tizenkét köröштény ifiat is titkon
Táborbul kihozat, mellyek voltak láncon.

(ZRINYI: Szigeti Vesz. [1651] XIV, 20)

Nem késnek dolgokkal, ők is serénkednek,
Rút havasok közül aláereszkednek,

A Murány-aljai *sikra* verekednek,
Nyolcvan az javából kezekre esküdtek.

(GÖNGYÖSI: Murányi Vén. [1664] 113)

A múlt század nagy íróinál is megvan a *sík*, úgy is, mint melléknév, úgy is, mint főnév. Még pedig főnévül — figyelmezzünk erre — gyakoribb még a *sík*, mint a *síkság*.

Van *sík föld* KÖLCSEYNél (Szondi), ARANYNál (Az alföld népéhez), *sík tér* VÖRÖSMARTYNál (Zalán Futása), *sík puszta* TOMPÁNál (Télen-nyáron), PETŐFINél (Pusztai találkozás), ARANYNál (Az alföld népéhez), *sík határ* PETŐFINél (A puszta télen), *sík fenyér* ARANYNál (Rege a csodaszarvasról).

Önálló főnév a *sík*:

Keletről fúj a szél... az éjszín haboknak
Cseppjei lomozó szárnyáról csorognak,
Arról jó, amelyről a dákok földére
A scythák bajuszos tábora betére.
Mondd meg nekem, komoly fuvallat! látod-é
Azt a Volga *síkját*, mely volt az Árpádé?
(CSOKONAI: Marosvásárhelyi gondolatok)

„Mi szívemelő tekintet!“ gondolá magában — mert szavakkal kissé fősvény volt — amint fekvéséből széjjelpillantott s szemei bérceen és *síkon* váltva nyugodtanak“. (KÖLCSEY: A vadászlak III.)

Alpár messze terült *síkján* búsongva körülnéz
A' fejedelmi Zalán.

(VÖRÖSMARTY: Zalán Fut. I)

És már Zagyva vizét érék, ammint ez omolva
A' kis partu Tiszába szakad. Még egy napi útát
Tettenek a' *síkon*.

(Uo.)

Csak ketten utaznak: egy ifju vitéz,
A hír fia, Toldi, s az északi vész.
Három nap utaznak, a harmadikon
— Nem volt bokor és halom a vad uton —

Jó Toldi a *sikra* nyugonni terült,
A vész tova búsan egy ormon elült.

(VÖRÖSMARTY: Toldi)

„Az elszánt drótos, ... mint egy szennyes határkő, ki-
állítá magát a gyepre. Nagyot bámult az istenadta *sikon*, hol
a kattangköröt be nem éri a szél“. (KUTHY: Hazai Rejt. XXI.)

„Felment a Hortobágy hídjára ... Széttekinthe a nyugvó
sikon“. (Uo. XXII)

Marcinak Hortobágy volt rendes tanyája,
Hortobágy, a puszták óriás királya;
Kiállt az országút *sikjára* s az utas
Száz lépésről látta, hogy majd lesz ne-mulass.

(PETŐFI: Zöld Marci)

Egyszer a *sík* közepén neszt hallok; ha! oda nézek:
Hát ördögszekeret korbácsol a szíken az alszél.

(ARANY: Elveszett Alk. I)

Fü-fa örült ifjú életének:
Bércen, *sikon* megzendült az ének.

(ARANY: A lantos)

„Fog-é zendülni még költője lantja?
S *ha* fog zendülni *sikon*, bérceken?...“

(ARANY: Emléklapra)

— — — — — a *sikon* esik, fú
Mindig vastagabban ...

(ARANY: Télben)

Mily vidám a csermely tánca,
Lejtve a zöld *sík* felé.

(ARANY: Szép ősz)

Szerettek a *sikra* heveredni hanyatt,
Kalap levén vánkos a fejetek alatt.

(ARANY: Az alföld népéhez)

Tömlőkön ott a hős Keve
 Hadával így átalkele,
 Miért a hegy, miért a *sík*
 Kelenföldének mondatik.

(ARANY: Keveháza)

Tisza-Duna *síkján*, Zagyva folyó mellett.
 Sátora egy dombon kék égre szökellett.

(ARANY: Buda Hal. I)

Vad ménes akarhány, vad anyáktul ellett,
 Barangol a *síkon*. Etel vize mellett.

(Uo. X)

Egy nap is, a várnak hogy néz vala ormán,
 Egyedül a *síkra* mélázva mogorván...

(Uo. XII)

Főnévvé váltával kaphatta csak a *sík* azt a jelentést, hogy
 'harcmező':

Azért, hogy a szabadság
 Vérben fűroszti zászlaját;
 Azért, hogy szent nevére
 Hálátlan és gaz vést kiált,
 Ne lássam, oh dicső hon!
 Halványan arcodat;
 Vagy drágán megfizessék
 E halványságodat.
 A *síkra*, magyarok!
 Hazánkat újra meg kell váltani.
 E drága föld színét
 Borítsák szerteszét
 A pártütőknek véres csontjai.

(VÖRÖSMARTY: Harci dal. 1848.)

Egy életünk, egy halálunk:
 A bitanggal *síkra* szállunk!

— — — — —
 Egy életünk, egy halálunk:
 Jaj nekik, ha *síkra* szállunk!

(ARANY: Egy életünk, egy halálunk. 1848.)

Csak a főnévi *sikkal* alkothatta az irodalmi nyelv a *csatasik* és *harcsik* összetételeket:

A *csatasikon* mély borulattal ballag az útas.

(KISFALUDY KÁROLY: Mohács)

„... hol érdek és bosszú *harcsikra* talál...”

(KÜTHY: Hazai R. XXV)

Hogy a sík jégről és vízről, az álló vizek téli, nyári tükréről milyen hamari az átsiklás a sík földszínre, az megfigyelhető képekben beszélő íróinknál is:

„A világos égben egy-két őszi felhő üzé egymást, míg a szél meg nem téríté, vagy foszlányokká nem szaggatá őket. Árnyaik töretlenül futottak a *víz-síma földön*; legfeljebb egy-pár ott felejtett sírdombon akadva fönn, mikben vándorló-legény, vagy farkastépte bojtár avultak homokká”. (KÜTHY: Hazai R. XIX) „A látkör [a pusztán] oly nagy, az élet oly kevés; az ember oly kicsiny itt saját szemében; s hol gőgünk megszégyenül: közel van az Isten. A *pusztai hatás* — *tengerével rokon*”. (Uo. X)

Most a *tenger sík pusztáját*

Érzem, de nem láthatom.

A haboknak lágy szikláját

Örjögve tapogatom.

Ohajtalak, messzi partok!

De töletek mégis tartok.

Amit bús lelkem talál,

Zaj, homály, kétség, halál.

(CSOKONAI: Az utolsó szerencsétlenség)

„Mennél jobban közeledünk a Tiszához, annál laposabban a dombhullámok, annál egyhangúbb a tájék; a távoli látóhatáron a hegyek már csak mint felhők ködlenek, végre egészen alámerülnek, s köröskörül a *végtelen síma, erdőtlén síkság* terül, széleire az ég roppant kupolája borúl. Ez azután a valódi pusztá, a *távoli óceánról álmódzó pusztá*, melyet Petőfi dicsőített”. (HORTSY: Az Alföld, Osztr. Magy. Monarch. II, 6)

HOITSY — mint látjuk — *síkság*-ot ír (1891); PETŐFI azonban és ARANY, az alföldi síkságnak e két legnagyobb festője, alig a *síkságot*, hanem még az eredetibb *sík*-ot emlegeti. Hogy ebben a *sík* szóban még érezte ARANY a rétség *sík vizé*-nek képét, már a „sík-vér“ kifejezésnél rámutattam. Hogy pedig PETŐFI is a síma víztükör vagy jégtükör mását látta az Alföld sík voltában, s azt akarja velünk láttatni a *sík* szó által, mutatják azok a sorai, melyek a tengert *síknak* mondják, a *sík* földet pedig tengernek vagy tónak:

... a fényes nap föllépett az égre.

Föllépett aranyos szekerem ragyogva,
Nyájasan nézett a *sík tengerhabokra*.

(János Vitéz XXIII)

Lenn az *alföld tengersík vidékin*,
Ott vagyok hóm, ott az én világom.

(Alföld)

Mint *befagyott tenger*, olyan a *sík határ*.

(A puszta télen)

Sík a puszta, mint a *pihenő tó*,
Közepén megy gazdag uri hintó.

(Pusztai találkozás)

Mikor a nap fölkel s a holdat elküldte,
A *puszta*, mint *tenger*, feküdt körülötte.

(János V. V)

A *rónaságnak* messze *tengerén*
Imitt-amott áll egy fa, mint sziget.

(Falun)

Azt mondja KUTHY a Tisza kiöntéséről: „Az ó-testamenti szűzvizen Isten lelke járt; itt döglött marhák, kócska tuta-jok, cibált szénakazlak s megmosdatott utcák minden szemetje uszkált a habtalan *síkon*“. (Hazai R. I)

A mai olvasó azt hinné, hogy mikor ezek a régibb költőink *síknak* mondják a víz színét, a tavat, a tengert, akkor a

sík földről, sík pusztáról veszik a képet; holott megfordítva van a dolog: a *sík puszta* köszönheti festő jelzőjét a széles jég-tükör vagy víztükör *sík* voltának. Tévedés volna hinni azt is, hogy az alföldi *síkság* a *sík* melléknévből lett volna *-ság* képzővel. Úgy csak a 'hasmenés' *síkság* lett a 'csúszós' jelentésű *sík* melléknévből. A *sík* melléknév azonban először 'csúszós' jelentésűt a rétségi élet *sík jég* kifejezésében 'egyenest, térszintű'-vé változtatta, majd a *sík mező* kifejezésből vált ki tapadással főnévi *sík* alakja, és mikor így a *sík* földszíni névvé lett, amilyen például a *hegy, rét, mező*: akkor lett a *hegység, rétség, mezőség* módjára a *síkság*, még pedig — eddigi adataink szerint — csak a XVII—XVIII. század mesgyéjén.

Ezt a *síkságot* SIMAI ÖDÖN (id. m.) nemcsak 1708-i szótártól idézi, hanem 1755-i szövegből is: „a tengerparton lévő *síkság* nékiek pusztán maradna“. (HALLER: Telemakus 66) „Mint a Káistrus folyóvíz *síkságán* egymás szagztatására . . . felgerjedett oroszlálynak s párducnak . . .“ (307) A sáropataki tudósok 1788-ból idézik: „Innen Belgrád 17 egész mérföldet tévén, ha ugyan csupa *síkság* is, öt-hatszáz ölnyire felmenő bombák ide nem látszhatnak“. (Hadtört. Közlem. II, 314) SIMAI idézi még 1806-ból: „A térhely egy szép *síkság*; egy része buzamező“. (Haz. Tud. 332, vö. Magy. Nyelv X, 231)

KÖLCSEY is írja: „Képzelve szép *síkságot*, a *síkság* felett halmokat, s túl azokon magas hegyeket. Hegyekből a halmok mellett patak ömlött ki a *síkságra*“. (A vadászlak III)

VÖRÖSMARTY:

Messze terül kiesén s pusztán a zagyvai *síkság*
Napkelet és dél tája felé.

(Zalán Fut. I)

Ezt a szép *síkságot*, ezt a dús alföldet,
Ménedet, gulyádat irigyelik tőled.

(ARANY: Lóra . . .!)

KUTHY: „Másnap elönté Hortobágyot az arany reggel. Millió vad szárnyas terjedt el röptében, egyedárúzza a pusztai lég ösbirtokát; s víz- és földpárák áttetsző ezüstje remegve folyt el a *síkságon*, méhében érlelve a gazdag délibáb műkiállításait“. (Hazai Rejt. XXI)

Azt mondtam az imént, hogy a *sík mező* kifejezésben „k ö r ü l belül a mai értékben bukkan föl a *sík* szó“. K ö r ü l belül! Megfigyelhetjük a régi írónál, hogy önáluk a *sík* — hogy úgy mondjam — síkabb, mint ma, és a *síkság* is síkságabb. A *sík jég*, *sík víz* teljesen üres mindenféle tárgytól: fűtől, fától, göröngvöktől; a *sík* is régen nem csupán azt jelentette, hogy 'egyenes, téres szintű', hanem nem téres fölületű tárgyaknál azt jelentette, hogy 'csupasz', földszínnél pedig, hogy nemcsak egyenes, téres, hanem 'puszta' is, erdőtől, vetéstől, épületektől puszta.

Nem 'csúszós', hanem 'csupasz' halakról beszél MISKOLCZI, mikor ezt írja: „A *sík* avagy h a j a t l a n tengeri halak közül némelyek tetemesek (értsd: csontosak), némelyek porcos testűek“. (Vadkert 544) 'Csupasz' a *sík késhüvely* is: „Az késhüvely fellyül is *sík* volt, középen is, az végén is; a *sík* végére pléh vagyon forrasztva“. (KECSKEMÉTI: Ötvösmesterségről 300) (NySz.)

Az alföldi tájak művészi és hű leírója, KUTHY LAJOS, finoman megkülönbözteti az Alföldnek művelt földű, lakott vidékeitől az olyan tájat, melynek szintjéből nem állanak ki sem az emberi munka jelei, sem valamirevaló növényvilág: neki az ilyen a *síkság*. Az *Alföldi tájképekben* (Hazai R. XIX) először egy termékeny, megművelt vidéket mutat be (gyerünk ki mink is a négy fal közül, kövessük és hallgassuk kalauzunkat):

„Utamtól jobb s bal felől rakottan nyúltak el a t e r m é k e n y p u s z t á k. Itt részeg boglyák állottak hetyke kúpjakkal; némelyik[nek] kalapiját levette, vagy félreacsapta a szél. Ott lomha kazlak nyújtóztak a napon, miknek pisze orrot rakott szénából a béres. Amott a háttérben elkésett vontatók,⁵ mint megannyi napon sült pogácsák törpedtek a gyepon, miket minden violentialis per nélkül cibált a nyomási⁶ marha; míg közte, most szalaggá vékonyulva, majd lobogóvá terjedten szállonga egy folt hízott seregély. Néhol megfeketedett keresztek⁷ nyúltak el a tarlón tízen egy sorban, mint a gúnár nyomában lépegető lúdak; a fényben káprázó szem mendegélni vélte vol-

⁵ Baglyák.

⁶ Tarlón legelő.

⁷ Gabona-csomók.

na őket. Egyiknél suta fürj vendéglé meglípett családját; másikonak tövében tolvaj gözük gazdálkodtak a közös vagyonból; harmadikon rasztókóros sas mélézött társtalanul, bő ebédje után, nyugton hagyva az avaron körül cincogni a pajkos mezei egeret; mert hiszen ő nem pesti zsidó, hogy mindent elkörmöljön, mihez erőszakja alkalmat talál. Oly elégtelenül élvezi az emésztési uralmat,⁸ hogy magyar létére tán csak restségből nem gyűjtött rá. Dombosabb helyeken hosszú asztagok telepedtek meg s lompos ereszüken kizöldültek a túl-túl hányt kékék. Közülök három-négy felbontva, mint a szelt kenyér, s kebelökben bőven aranylott a magontó kalász. Egyik szérűn tréfás póriú szórta ötleteit a nyomtató gebék közt; másikon por-, törek- polyvafelhők közt forgaták az ágyást barna karú villások, eltekerítve orrukat a keserű füsttől, mit a vermekről feléjük kavart a jövevény szellő. Szerteszét majorok látszottak a sima láthatáron, körülrakva téli takarmánnyal; másutt vetés alá szánták az omlás földet, mely fekete, mint a bogár, s kövér, mint a jó sajt; másutt ismét szülességet⁹ hordtak görnyedt szekereken, miknek bő terhét hat, nyolc, tizenkét ökör alig bírta vontatni; vagy kukoricát törtek háznai halmokra, mik körül méla parasztgyermek játszadozék a tarka vagy piros csövekkel. Mindenütt túláradozó bőőség. Mint szabaduló anya, mely terhét megérlelé, adta át a természet ezer gyümölcsseit, s a *magyar alföld* el lön öntve hozományait.

Erre a tájra ma bizonyára azt mondanánk, hogy ez: az *alföldi síkság*. KUTHYNak azonban ez még nem *síkság*; tovább kell mennünk, hogy azt elérjük:

„Tovább haladánk a pusztákon. Elfogyott a bő föld, mely gond és kárpótlás nélkül buján hoz; melynek termő erejét kövérítés nélkül sem lehet még kizsákmányolni. *Síkságra* értünk, melyhez Isten verítéket rendelt, melyet szorgalomnak kell vala virágzóvá tenni, melyen nem terem magától sült veréb és kúnsági kalács. És a tér pusztaság és éktelen, mint vala kezdetben; nincs nyoma az emberi kéznek, sőt az állatlábnak sem, mert a futóhomok menten befolyja azt.

⁸ Az emésztés uraságát.

⁹ Zöld takarmány.

És a látás és látkör eltárgyaltalanult. (Értsd: nem emelkedik ki semmi tárgy a látás előtt.) Sárga tér fogott körül, száraz avarral foltozva. Vándorló fuvatag, súlyteleg torlat s törpé bucka lőn a tájékozó pont, melynek oldalán homokdarábokat vért a pusztai szél. Aszott ebkóró, koppadt porcsin, behordott kakukfű,¹⁰ néha kotus káka s egy bágyadt gém e föld minden éke; itt-ott vad zsálya vagy lengeteg gyopár, halottkoszorú e nagy temetőn. De a csábító távolban hívólag integet az árvalányhaj fürte, mely szöke selýmével bánatosan hajlong a gyér lengetegben, mintha asszonyát siratná. Néhol hófehér ökörnyál szállong az őszi légen, melynek maradozó szálait látatlan kéz látszik léghálóvá szőni. Másutt búbájosan (értsd: boszorkányosan) nyargal a lenge ökörszekér, melyre pajkosan felkapott a szökevény lebel (é. szellő); míg a látkör legvégén, ég s föld közé folyva, csorba kéményével kurta szárból pipázik egy borzas csárda. Költöző fecskék gyűlögtek, el-elsuhanva, mint a nyíl, mint a boldog óra; sötétkék szárnyukon játszott a napsugár, melynek melegéhez közelebb búj-dostak. Fent láthatatlan magasban vándor darvak szóltak, mint hajdan jósdalnoki a zarándok népnek“.

Most vége a *síkságnak*, mert fás, bozótos, nádas helyek következnek; az ilyen sűrű, vad növényzetű hely pedig ellentéte a rétség sík jegének, sík vizének, ellentéte KUTHYNÁL a *síkságnak*:

„Tovább haladtunk. Fecske és darvak elmaradtak tőlem s a látkör átcserelette magát. Ridegen fejezllett egy homoki nyárfa, mely honából száműzve öszült meg s melynek reszkető árnyékán sok szépet álmodott a pusztai vándor. Most hullóban voltak őszi levelei, festett pillangókul szállongván a szélben... Másutt egy folt nyírfa arannyá sárgulva az idő kezében, érdemkoronául a haldokló pusztán. Túl a homokszélen itt-ott nádas mőcsár. A halvány nád tépve állong éjszak alá hajlott fővel. Csapodár szeretője elhagyta, az ifjúkori szellő. Többé nem susogja édes rejtelseit: csak egymásra zördül a száradó levél. Egyik vagy másik szál jobban hajlong a forduló szélén, mint a rossz hazafi, míg oldalán fecsegve

¹⁰ Behordta porral a szél.

emelteti magát egy-egy üres nádi veréb, a tolakodó kegyenc. Tovább kötésig érő gazberek, melynek ritkuló szövevényi közül kilátszanak az elhagyott fészkek. Bozót és morótvá,¹¹ avar, ilvány,¹² szedett kukoricák s közein zöld vetés légelő tűzokkal; a dülő végén pedig begyepedzett út és egy pusztá kút. Egy hámlott vad körtvélyfa állt a barázdában, mit minden nyári szántáson meghajigálnak az ostoros fiúk... Odább csatakos rekettye-liget, melynek levélfűzerei pirulva zsugorodnak az őszi sudaron (é. napsugáron). Foltonkint közötté bolygatás látszik ki; utas szed korc-vesszőt, úgy Isten nevében“ (é. ingyen).

Most megint „sima“ tájék következik:

„Majd *sima róna* nyílt, s derűs, nedűs lapály, melynek bő párája átfülk a napon s alatta másodvirágban kékellett az őszi kököröcsin“.

KUTHY pedig ezt már megint *síkságnak* nevezi; ott játszik a „déli hölgy“, azaz délibáb:

„Mi ez, a *síkság* sugaras szélében? Tündér építé fel drágakő országát?... Változó fényrajzok lebegnek a légen; repkedő dicsővtől ráházva itt, amott. Ragyogó város, díszbástyák, körfalak, tornyok, tornácok, melynek oszlopi magasan nyúlognak, mint elégtelen vágy...“ stb.

Láttuk az imént, hogy KUTHY máskor is *síkságnak* mondja az olyan tájat, melyen a „délibáb műkiállításai“ vannak (Hazai R. XXI), s tudjuk, hogy ott a délibáb, ahol „legtárgytalanabb“ a pusztá. Imhol KUTHYból megint egy délibábos síksági rész:

„Be fönséges színtér egy ily mező! Messze a körszálen élő búzafal szegi a látást, mintha zöld nép állna táborban. Amott sötét kukorica, kihányt kokárdával; tán a nővényország könnyű lovassága. És mögötte az útsapás, ugar és nyomás független *síksági*, hol kaleidoskop-szárnyakon repked a délibáb“. (XXI)

¹¹ Vizenyős, sásas rét.

¹² Sáros, mocsaras hely.

Tehát amíg „szegi a látást“ valami, búzavetés vagy kukoricatábla, addig még nem síkság az alföld; csak ezek mögött kezdődik a *síkság*.

Most pedig KUTHY LAJOSról áttérek egy másik nagyon tanulságos stílusú íróra: DUGONICS ANDRÁSra.

KUTHY LAJOS 1846—7-ben írta a *Hazai Rejtelmeket*, DUGONICS ANDRÁS pedig 1786-ban az *Etelkát*, tehát két emberöltővel előbb; minket már öt emberöltő választ el DUGONICStól. Elég idő, hogy történetírói szemmel mérhessük meg azt a súlyt, melyet az ő sok irányú kezdeményező működése jelent a magyar szellem fejlődésében. Mint a magyar regény atyja ő kezdte meg azt az utat, melyen később KUTHY LAJOS és JÓKAI MÓR jutottak magasra. Első volt abban, hogy őstörténeti regényeiben kútfőtanulmányokkal törekedett az „epikai hitel“-re, ő mutatván példát e műszó megalkotójának, ARANYnak is, ki amaz elemet epikai költészete lényeges vonásának tartotta. Első volt a korjellemzésnek abban a fogásában, hogy az ősidők viszonyainak, jeleneinek elképzeltetésében a gyér történeti adatokon kívül korabeli néprajzi megfigyeléseit is igyekezett értékesíteni; ARANY, HERCZEG, GÁRDONYI ugyanezt gyakorolják, mint az elhitetésnek, a mult közel hozásának, megjelenítésének művészi eszközét. DUGONICS nemcsak, mikor néptudományi művet ad, hanem mikor regénnyel mulattat is, magyar néprajzi és népnyelvi forrás; annyira magyar és a magyarság minden nyilvánulásában gyönyörködő az egész ember, az ő tudós, költő, hazafi mivoltában, ösztönösen is, öntudatosan is. Joggal mondja magáról regénye előszavában: „Magyar vagyok, és hazámat szerfölött szeretem. Hogy benne születtem, sohasem szégyenlem. Adná az Isten, hogy ő se szégyenlené neveltetésemet“.

Most, hogy az ő nevelő városában annak nevét címül viselő folyóiratot kezdek, jól esik arra gondolnom, hogy Isten megadta: Szeged nem szégyenli, hogy fia volt DUGONICS. És hálásan gondolok jelen munkám folyásában öreá, ki hátrahagyott műveivel majd engem is segít föltett célomban: a *síkság* és *róna* szó történetének földerítésében.

Az *Etelka* néprajzi részleteinek valóságosságára jellemzők azok a sorok, melyek arról szólnak, hogyan mulatott Árpád vezér a szegedi halászon. Azokban DUGONICS megörökíti ko-

rának tiszai halászatát, a halak és halfogó szerszámok sokféle nemét és nevét (I, 200):

„Ezek után: nagy kedve telhetett Árpád Fejedelemnek a' Halászatban-is. A' Maros-tőben, éppen keilő közepére a' szőke Tiszának, az Öreg Hállókat terítettette Zalánfi. Csudálatos nagy számmal vóltanak ezen időkben a' sok-féle Halak. A' pettyegetett hegyes orrú SÖREGEK; a' nagy szájú hal-héjjaatlan HARCSÁK, A' piros Szironnyájú kövér PONTYOK; A' fel-állt orrú szálkátlan KECSEGEK fel- és-alá-úszkáltatnak a' zavaros vizekben. Üntig elég DÉVÉR, SÜLLŐ, BÜCZŐ, MÁRNA, CSUKA, MENY-HAL, SÜGÉR, CZOMPÓ, KÁRÁSZ, TOK, VIZA, CZIGÁNY-HAL. Szám nélkül a' GÁRDA-keszegek: A' KERÉK-keszegek, A' JÁSZ-keszegek; A' TAMÁS-keszegek; A' VERES-SZÁRNYŰ-keszegek. — Maga a' Fejedelem-is el-álmélkodott, midőn a' Tanyán, Egy-húzomra, többet kerítettette ki két-száznál az Öreg Halakból. Az Aprólékot pedig (mivel hasznát nem látták) ki-se-szákolták. Egyszeriben két HALAT-is fogtanak.¹³ Ezeknek temérdeke el-bámította azokat, a'-kik mind-ekkoráig illetén csudákat nem láthattanak. Húsz egész arasznyi vólt egygyikének hossza, a' másikának tizen-nyolcz. — De még a' HALÁSZATNAK külömb-féle nemében-is igen nagy kedve telhetett a' fel-épüléshez közelgető Fejedelemnek. A' Tisza közepében (a'-mint ez-előtt is mondám) az ÖREG HÁLLÓKAT szemlélgette. Látta a' PIRITTYEKET ama' régi Porgánnál. A' háta Porondok mellett a' KECZÉKET nézte. Itt a' GYÉR-hállókat, ott a' TESZI-VESZIKET avagy a' VILLI-KEKET ügyelte. Fő-képpen ama' KERÍTŐ-hállónak nagyságát (mellyel a' meg-áradott Tiszának szélességét el-foglalák) leg-inkább csudállotta. Az-után: nem csak a' MATY, és a' SZILL-Érnél; hanem a' többi EREKNÉL-is, és messze-ki-terjedett TÖNYÁKNÁL igen víg szemekkel nézte a' nappali MÉ-TEKET; az éjtszakai MARÁZSÁKAT; és (midőn a' Hal ivik) a' SZIGONYOKAT. Nagy kedve telhetett ama' VEISZSZEL meg-csallt; a' TAPOGATÓVAL reá-szedett; a' MASZLAG-

¹³ DUGONICS itt megjegyzi: „A' Szegedi Halászok a' VIZÁT és TOKOT nem másnak, hanem csak HALNAK nevezik. Ezek közül meg érezvén valamelyiket, magok között így szólnak: vigyázzunk! HAL van a' Hálóban“.

GAL meg-tántorított; a' MÉTELLYEL meg-vesztegetett néma halakban. Ki-vált nagy örömevel nézegette azon HORGÁSZÓ Suhanczárokat; a' PICZÉZŐ Nyulánkokat; a' PENDELEZŐ Fitty-firittyeket, az-után a' RÁCSÁZÓ Ficzkókat; és az VAR-SÁZÓ Suttyókat. A' KUTTYOGATÓ legénkéket.¹⁴

Ezt a kitérést azért tettem, hogy az olvasó maga szemével vegye észre DUGONICS Szeged-táji leírásainak valót tükröző voltát. Lehetetlen, hogy az ő halászszerszám-fölsorolása, bár regénybe szötte belé, eszünkbe ne juttassa HERMAN OTTÓnak néprajzi szakkönyvbe iktatott téli-halászat-leírását, mikor „vágják a *bedöntöt*, az *ajtóléket*, a *sorlékeket*, a *szeglékeket*; a szá-nok húzzák a rengeteg hálót, húzóköteleit s a szerszámok oly csodás sorát, amelyen elbámul az avatat-lan néző. *Szakóca, gemes, cibék*; a hálón *bőtök, céla, tú-zsér* — különös szerszámok különös neve! Járja a horgászat is...” stb. Ha pedig DUGONICS annyira híven adja elő a népi halászatot népi műszavakkal, akkor bizonyára kora népének szavaival, a szavak jelentésárnyalata pontos tudásával írja le ama szegedi halászzattal kapcsolatban Szeged határának képét is (ez érdekel bennünket a *sík* szó története miatt):

„Ezekben, és több e'-féle multságokban olly nagy kedve tele Árpádnak, hogy ezeknél nagyobbakról tellyes élete' napjaiban nem-is álmodhatott volna. Midőn az-után egészsége vissza-állított; meg-látogatta eme' híres Zeged-várossának gyönyörűen el-terjedett SIK MEZEIT. Kövér-göröntyös, és igen termékeny fekete SZÁNTÓ FÖLDGYEIT. Nádas, és Fűzes ERDEIT. Két derék FOLYÓ VIZEIT. Emitt *Madarászó*, amott *Székes*, avagy *Ingoványos* TAVAIT. Ide *Kaszáló*, amoda *Zsombékos* a'-vagy *Iszapos* RÉTTYEIT. Csorva avagy *Sivány* HOMOKJAIT. Meg-szállott TELEKEIT. Nyáj, avagy Barom JÁRÁSAIT. Végtere: Bárány-pirosító, avagy Sárga-gyopáros PUSZTAIT“.

Akarva meghagyjam ez idézetekben DUGONICS sajátos helyesírását. Ő azon tárgyak nevét, melyeket néprajzi pontossággal egymástól még akar különböztetni, minden betűjében

¹⁴ Nyulánkok, fittyfirittyek, fickók, suttyók, legénkék — mind rokon-jelentésűek.

öreg betűvel szedeti. Jelentéstani fontossága van hát annak, hogy a *sík* szót öreg betűvel: SIK, a szintén öreg betűs *mező* mellé teszi, nem pedig a *szántó-föld* (SZÁNTÓ FÖLD) mellé. Ahogyan KUTHY a „magyar alföldnek“ olyan részétől, melyen „termékeny puszták“ vannak és „vetés alá szántják az omlós földet, mely fekete, mint a bogárskövér, mint a jó sajt“, megkülönbözteti a *síkságot*, úgy különbözteti meg DUGONICS Szeged „kövér-göröntyős és igen termékeny, fekete szántó-földjei“-től a „*sík* mezők“-et.

CSOKONAI, 1800-ban átalaklván

— — — — a Dunának
Szőkén zajgó habjain,
S a Kecskemét homokjának
Széllel béllelt szirtjain,

a Tisza partját mondja *síknak*, ahol átkelőben kiszáll a csónakból, nem pedig beljebb

Azt az áldott Kardszagot,
Hal a kun a szép *térségre*
Halmoz sok száz asztagot.

(Visszajövetel az Alföldre.)

VÖRÖSMARTY azt a tájat mondja *síknak* a *Toldiban*, ahol „nem volt bokor és halom a vad uton“, TOMPA szerint is „*sík* a pusztá, se halma, se erdeje“, mi maiak azonban a mai földrajzírók szaknyelvének hatása alatt, melyben „Duna-Tisza-közi *síkság*“-ról és „Tiszántúli *síkság*“-ról olvasunk, *síkságnak* nevezzük az Alföld egész területét, *síknak* mondjuk, *síkságnak* ott is, ahol erdő van rajta, vagy szőlő, vagy vetés, vagy nádas.

Különben a földrajzi könyvekben később jelentkezik a *síkság* szó, mint egyéb nyelvemlékeinkben; hiszen idő kelleff hozzá, míg e szó a köznyelvből a földrajzi műnyelv szűkebb körébe bejutott. A földrajzirodalomban még a XVIII. században is *térség* a 'síkság'. Földrajzi műszóvá a *síkság* csak a XIX. században válik.

VETSEI P. ISTVÁN 1757-ben azt írja „Moszka ország“-ról.

hogy „a földre *téres*, de többire mindenütt hideg“. (Magyar Geografia 248)

P. BÉLDI GERGELY *Geographiájában* ezt olvassuk: „Ez ország [a Babiloniai] egészen *mezősegből áll*; azért is szőlőskertjei is laponlyagon esnek“. (337) — „Moszka ország... földre *téres*, de többire mindenütt hideg“. (248)

RAFF GYÖRGY *Geografiájában*, mely „a gyengébbek elméjéhez alkalmaztatott és magyarul kiadattatott Vácon 1791-ben“; „Part van ott, vagy domb, ahol a föld valamivel magasabb a körülötte lévő *térségnél*; ellenbe hegynek nevezzük az olyan helyet, ammely sokkal magassabb a *térségnél*... A hegyek alatt lévő alacson helyeket *térségnek* nevezzük, a két hegy közt levő keskeny *térséget* pedig völgynek“. (6—7) — A Karmióliai Hercegség... Sok hegyek vagynak benne, amellyeken szüntelen hó van. A *térségek* pedig igen termékenyek benne“. (90) — A Berchtolszádi Prépostság... Erdős *térségből áll*“. (99) — „Debretzen olyan nagy helyet foglal el egy kies *térségen*, hogy megtart hat óráig körüllovagolni rajta“. (175) — „Sevilla egy nagy *térségen* fekszik Sevilla-országába“. (34) — „Burkus-ország nagyobb részint *sík föld*“. (158) — „Lengyel-ország igen jó és többnyire mindenütt *sík tartomány*“. (160)

VÁLYI ANDRÁS tanítja Magyarországi *Leírásában* (1799): „Pest, Pilis és Solt vármegye... *Térsége* igen jól termő, kivéven némelly homokos részeit“. (57) — „Szabolcs vármegye... Vidékje e vármegyének *térséges*, de a Tisza felől való része, midőn a vizek feldagadnak, különbféle tavakat foglal magában“. (III, 296) — „Szatmár vármegye... Vidékje e vármegyének; ha napkelet, dél és észak felől való határszéleit keresed, többnyire *térséges*; délre magas és hosszú Bikkoldal hegye keríti“. (III, 321) — „Kis-Kúnság... Földje *sík mezőség*; kivéven homok-dombjait, vidékje majd minden veteményt terem“. (II, 466)

FERENCZY JÁNOS *Közönséges Geographiájából* (1809): „Bihar vármegye. Ezen legnagyobb vármegyének Erdéllyel való határit hegyek kerítik, más részei minden termésekkel bővelkedő *térségből* állanak“. (120) — „Fejér vármegye. Kebele

többnyire *térség*, melyben számos finom gyapjas juhok legeltetnek“. (113) — „Szatmár vármegye. Keleti, déli és éjszaki határainak részei hegyesek, többnyire *térségből* áll“. (119) — „Szabolcs vármegye. Ezen magyar vármegyének Tisza felőli eső része *térséges* ugyan, de annak kiárodásai számos mocsárokat hagynak magok után“. (120) — „Kis-Kunság... Földe *sík mezőség*, de homokos dombait kivéven mindenekkel bővelkedik“. (109) — „A tenger fenéke és a száraz föld között igen nagy a hasonlatosság. Valamint itten, úgy a tenger fenekén is mély és *sík völgyek*, magas vagy alacsony hegyek... találtatnak“. (8) — Nagy-Kunság... Földe *sík* és termékeny“. (119)

BIZÁKY PUKY KÁROLYnak A *Magyar Haza* c. könyvében, 1832-ban, már *síkság* is van, *róna* is van (ez mint melléknév): „Csongrád vármegye. Természeti fekvésére nézve általában *róna vidékü* és *síkság* úgy annyira, hogy dombok is csak némely helyeken látszanak, melyek imitt amott emelkednek a földből ki“. (144) — Szeged, szabad királyi város, s egyszersmind várbeli erősség a Maros és Tisza vizeinek öszvefolyásánál, vagyon *síkságon* helyeztetve“. (146) — „Fejér vármegye... természeti fekvésére nézve nagyobb része *sík* és *tér helyekből* áll“. (152) — „Szatmár vármegye... Természeti fekvésére nézve az éjszaki és napkeleti oldalán hegyes és erdős, a többi részei pedig lapály és *síkság*“. (280)

FÉNYES ELEKnek 1836—40-ben jelent meg hat kötetes földrajzi műve: *Magyarorsz. Statisztikai Geogr.* Ebben a *sík* és *róna* mint melléknév, a *síkság* és *rónaság* mint főnév fölváltva fordulnak elő: „A Kraszna... Szolnok vármegyébe megy által, de *sík mezőre* érvén mocsárosodni kezd“. (IV, 259) — Szabolcs egészen *róna tartomány*, melyet hegyek épen nem díszítenek“. (IV, 209) — „Bájalóbb a hegyes vidék, hasznosabb a *sík* [t. i. vidék], boldog tartomány pedig, hol mindkettő egyesítve van“. (IV, 255) — „Fejérváron és a Velencei tavon túl eső *térséget* pedig, azaz a vármegyének több mint felét, apró dombok hasítják keresztül, s ez átallyába *róna*“. (I, 64) — [Bihar vármegyében] „A hegyes résznek legmagasabb része az erdélyi határszéleken, s a Beéli vidéken fekszik, innen nyugotra a hegyek mindinkább szelidebb formát vesznek magukra, a bikkéseket tölgyes, cserjés erdők, a kősziklás, zordon hegyeket

viruló szőlőhegyek s dombok váltják fel, míg végre ezek a végtelen *síkságban* lassankint elenyésznek“. (IV, 34—5) — [Baranya vármegyének] „legkiterjedtebb *rónasága* az, melly a Dráva mentében 2 mértföldnyi szélességgel, hosszúsággal terül el“. (I, 7). — [Baranya vármegyé] „földszíne szelid dombokkal, szőlőhegyekkel, erdőkkel s ismét *termékeny síksággal* szüntelen változván, egy természetes angol kertet képez“. (I, 6) — [Csánád vármegyének] „a Maros mentében a földszíne laposabb, feljebb észak felé *felemelkedett rónaság*“. (IV, 142)

HUNFALVY JÁNOS 1865-ben kiadja a *Magyar Birodalom Természeti Viszonyainak Leírását*: önála már következetesen állandó műszó a *síkság*. Evvel a látott ingadozások után egységet teremt a földrajzi műnyelvnek abban a törekvésében, mely állandó magyar megfelelő szót keres a 'planities', 'die Ebene' fogalom számára: [A Tisza] „Nagy-Szőlős vidékétől kezdve a *nagy síkságot* szeldeli, holott medre mindinkább kiszélesedik“. (300) — „Esete ugyanis a *nagy síkságban*, a Pesti medencében, melyet csaknem kellő közepén szeldel, rendkívül csekély“. (302)

Az *Osztrák-Magyar Monarchia* 1891-i kötetében (Magyarorsz. II) már végképpen megrögződött földrajzi műszóul olvashatjuk a fejezetcímekben: „A pesti *síkság*“, „A Mátra-alji *síkság*“, „A bihari *síkság*“, „Az aradi *síkság*“.

Evvel el is érkeztünk annak az alaktani és jelentéstani fejlődésnek végére, melynek kezdete a 'csúszós' jelentésű *sik* vagy *sik* szó volt.

De hát maga ez a szó miféle szó? Miféle az eredete, a nemzetsége?

Mielőtt azonban erre felelnénk, elő kell vennünk a *síkság* jelentésrokonát, a *róna* szót: ennek a története ugyanis megerősíti majd azt a véleményemet, hogy a *sik* jelentésfejlődése a rétségi nyelv hatása alatt történt.

Ugyan? Hát a *róna* szó eredete is kétséges volna?

Hiszen már MIKLOSICH, a múlt század nagy szláv nyelv-tudósa, rámutatott arra, hogy a magyar *róna* a 'síkság' jelentésű szláv *ravina* átvétele. Hiszen a mai tót *ravna* is azt jelenti, hogy: 'síkság'. Hiszen a régi szláv *ravinából* éppúgy *róna* göm-

bölyödhetik magyar ajkon, mint *lóca, pióca, csóka* a szláv *lavica, piavica, čavka* szavakból! 'Síkság' jelentésű szláv *ravina* ~ 'síkság' jelentésű magyar *róna* — hát kell ennél hibátlanabb szóegyeztetés?

Igen ám — mondom én erre —, de mióta jelent 'síkság'-ot a magyar *róna*?

Mióta? Hát legalább is 1339 óta — feleli erre ZOLNAI GYULA az Oklevélszótárban. Ott ugyanis 'planus'-nak vagyis 'sík'-nak, 'planities'-nek vagyis 'síkság'-nak értelmezi a *róna* szót egy 1339-i oklevélben: „Quandam possessionem eorum *Rona* vocatam in comitatu Zonuk”. Tehát a *róna* előfordul már régi földrajzi névül, nem úgy, mint a *sík* vagy *síkság*, és már legrégibb előfordulásakor azt jelenti (no mármint ZOLNAI szerint), hogy: 'planus', 'planities' = 'sík', 'síkság'?

Csakhogy — felelem én erre — ZOLNAI GYULA annak a régi oklevélbeli *róna* szónak 'planus', 'planities' jelentését avval a módszerrel állapította meg, melyet én magyarán „er-á-ráfogd-rá”-módszernek neveznék.

A 'síkság' jelentésű szláv *ravinának* meg a 'síkság' jelentésű magyar *rónának* egymáshoz semmi köze.

(Folytatása következik.)

Mészöly Gedeon.

Arany János stílusművészetéről.

Ha a művészi alkotásokat abból a szempontból vesszük vizsgálat alá, hogy a művészt alkotás közben milyen cél vezette, a művészeknek több-kevesebb határozottsággal három típusát különböztethetjük meg.

Vannak művészek, akiket első sorban az *önkifejezés* ösztöne vezet. Az ilyenek művészetének bizonyos lírai jellege van, akkor is, ha nem lírikusok, akkor is, ha rajtuk kívül fekvő tárgyakról szólnak, ilyeneket festenek, mintáznak, ilyenekről zenélnék. Ezeknek a művészeknek egyéniségtudata oly erős, érzésük oly áradó, oly hatalmas, hogy nem tudják magukba fojtani: kiárad belőlük, elárasztja az egész világot: mindenben magukat érzik. Ezek voltaképp mindig magukról beszélnek,